

СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ ЕМПАТІЇ У МОРАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

А Проведен аналіз наукових підходів до вивчення феномену емпатії; з'ясоване значення емпатії у моральному становленні корекційного педагога; вказано на те, що емпатія забезпечує конструктивну взаємодію між педагогом та особливою категорією учнів, включає в себе співчуття, співпереживання, є способом професійного контакту з дітьми.

Ключові слова: емпатія, корекційний педагог, взаємодія, науковий підхід, діти з вадами психофізичного розвитку.

Людмила Ніколенко. Социально-практическая значимость эмпатии в моральном становлении коррекционного педагога.

А Проведён анализ научных подходов к изучению феномена эмпатии; выяснено значение эмпатии в моральном становлении коррекционного педагога; указано на то, что эмпатия обеспечивает конструктивное взаимодействие между педагогом и особой категорией учеников, включает в себя сочувствие, сопереживание, является способом профессионального контакта с детьми.

Ключевые слова: эмпатия, коррекционный педагог, взаимодействие, научный подход, дети с недостатками психофизического развития.

Liudmyla Nikolenko. The Social and practical importance of empathy in moral formation of a correctional teacher.

S The analysis of scientific approaches to studying of a phenomenon of empathy is carried out. The role of empathy in of moral qualities formation of a correctional teacher is found out. It is defined that empathy provides constructive interaction between a teacher and special category of pupils and effective way of professional contact to children.

Key words: empathy, correctional teacher, interaction, scientific approach, children with special needs, correctional education, moral qualities formation.

Постановка проблеми. На початку ХХ століття в Україні відбулися значні соціально-культурні зрушення, спрямовані на активізацію уваги до проблем людей, що мають обмежені можливості, переосмислення ставлення до дітей з вадами психофізичного розвитку у напрямі гуманності, милосердя та дбайливого ставлення до них.

Запровадження сучасних моделей організації навчання, виховання, корекції і соціалізації дітей з вадами психофізичного розвитку потребує спеціальної моральної підготовки корекційних педагогів, оскільки ефективність інклюзивного навчання залежить від правильного психолого-педагогічного супроводу особливих дітей. Корекційний педагог має бути морально готовим до роботи з різними категоріями дітей з вадами психофізичного розвитку, відчувати бажання надати їм допомогу.

Беручи до уваги вищенаведене, **метою даної статті** визначаємо аналіз наукових підходів до вивчення феномену емпатії, висвітлення соціально-практичного значення емпатії у моральному становленні корекційного педагога як професійно важливої особистісної якості та з'ясування рівня сформованості емпатії у студентів, які починають навчання за спеціальністю «корекційна освіта».

Останні дослідження та публікації. Проблема формування професійних особистісних якостей педагога не нова. До неї зверталися такі класики, як Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушин-

ський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ю. Банський та ін.

У зарубіжній науковій думці в різні часи проблему емпатії вивчали А. Бен, Т. Ліппс, У. Мак-Дугалл, Г. Олпорт, Г. Райк, Т. Рібо, К. Роджерс, Г. Салівен, А. Сміт, Г. Спенсер, З. Фрейд, Е. Фромм та ін.

Останніми роками даній проблемі присвятили свої доробки О. Абдуліна, А. Алексюк, П. Блонський, О. Пехота, М. Фіцула, В. Чайка, Б. Шиян, М. Шкіль та інші науковці.

Відповідно до нових реалій суспільного розвитку у науковій думці відзначається також поглиблення уваги дослідників до вивчення феномену емпатії як мотиву альтруїстичної поведінки, складової, спрямованої на співчуття, готовність надавати допомогу іншим (Дж. Аронфрід, К. Бетсон, О. Бодальов, Л. Виговська, Дж. Кок, К. Мак-Девіс, М. Обозов, А. Петровський, П. Симонов).

Водночас, проблема формування у корекційних педагогів таких професійних рис, як уміння зрозуміти іншу людину, співпереживати, проявляти гуманне ставлення – емпатію у стосунках з дітьми, що мають вади психофізичного розвитку, є актуальною, має особливу соціально-практичну значущість і потребує уваги науковців.

Виклад матеріалу дослідження. Як психологічне явище емпатія відома з давніх часів. У Стародавньому Китаї співчуття було залучене до реєстру основних чеснот людини. Давньогрець-

кі філософи стверджували, що існує особлива духовна спільність між людьми, завдяки якій вони співчують один одному, співчуття цінувалось у Давній Греції настільки високо, що було предметом спеціального поклоніння [5]. Тож термін «емпатія» має грецьке походження (гр. *empathia* – співпереживання) і тлумачиться як «розуміння емоційного стану, проникнення-вчуття у переживання іншої людини» [2, с. 141].

Незважаючи на ранню увагу філософів до цього феномену, до середини ХХ ст. дослідники частіше користувались поняттям «симпатія», вживаючи його у значенні «розуміння», «чуйність», «емоційна співпричетність». Термін «емпатія» ввів у психологію Е. Тітченер, який узагальнив ідеї про симпатію з теоріями вчуття Е. Кліффорда та Т. Ліппса [4].

В іноземних філософських і психологічних дослідженнях (Т. Ліппс, Г. Олпорт, К. Роджерс, Г. Салівен, Г. Спенсер, Е. Фромм та ін.) виокремлюються такі напрями вивчення емпатії: дослідження вікової динаміки розвитку емпатійних переживань; вивчення емпатійної мотивації соціальної поведінки; виділення емоційної і когнітивної функції емпатії.

В одних роботах емпатія трактується як безпосередній емоційний відгук індивіда на переживання чи експресивні знаки обличчя іншого, що виникає незалежно від усвідомлення джерела та змісту таких переживань. В інших – наближається до «розуміння» або визначається як емоційний аспект усвідомленого переживання.

В аспекті нашої роботи видається важливою єдність у думках зарубіжних учених із приводу того, що особистість і її стосунки неможливо зводити до елементарних психічних процесів. Розвиток емпатії проходить від нижчих інстинктивних форм до вищих соціальних почуттів та обумовлюється соціальним впливом, а також системою виховних впливів.

У вітчизняній психології термін «емпатія» з'явився пізніше, ніж у європейській – на початку 70-х років ХХ ст. Сучасними українськими та російськими дослідниками визначені такі основні аспекти у вивченні цього явища:

– емпатія входить до структури таких складних психічних явищ, як любов та альтруїзм (О. Лазурський, С. Рубінштейн та ін.);

– емпатія за своєю природою є рефлекторною емоційною реакцією (В. Бехтерев, В. Дерябін, І. Павлов, І. Сеченов та ін.);

– здатність до емпатії підвладна якісним віковим змінам і перебуває у прямій залежності від попереднього емоційного досвіду суб'єкта (І. Бех, Л. Бондаренко, Б. Братусь, А. Валантинас, М. Губрієнко, О. Кульчицька та ін.);

– емпатія є умовою і результатом збалансованих і повноцінних міжособистісних стосунків (Г. Лаврентьева, М. Обозов, Ю. Приходько, В. Семиченко та ін.);

– емпатія виступає фактором регуляції соціальної поведінки особистості (Л. Божович, Г. Бреслав, О. Запорожець, М. Лісіна та ін.);

– механізмом емпатії є ідентифікація (В. Абраменкова, А. Петровський, В. Петровський та ін.);

– емпатія здійснюється за допомогою сукупності емоційного і когнітивного механізмів (Т. Гаврилова, А. Резек, Л. Стрелкова та ін.);

– емпатія має дві форми прояву – співчуття і співпереживання (І. Бех, А. Валантинас та ін.).

Для нашого дослідження є визначальною одна з останніх тенденцій щодо розуміння емпатії, яка полягає у прагненні виділити дійовий, поведінковий аспект даного феномену.

Так, у роботі Л. Стрелкової емпатійний процес представляється триланковим ланцюжком: співпереживання – співчуття і внутрішнє сприяння – реальна допомога. Автор розглядає емпатію як односпрямований складний процес, у якому кожна ланка має власну певну функцію і по-різному бере участь у загальній емоційній регуляції поведінки. Співпереживання, основою якого стає ідентифікація, є емоційним відгуком на переживання іншого. Прояв співчуття передбачає когнітивну орієнтацію у кризовій ситуації, яка, у свою чергу, актуалізує різноманітні форми сприяння, спочатку внутрішнього, а потім, за певних умов, і зовнішнього, поведінкового [7].

У своєму педагогічному дослідженні С. Борисенко також виділяє три компоненти емпатії: співпереживання, співчуття і сприяння. Він наголошує на тому, що дійовий характер емпатії особливо яскраво проявляється у ситуаціях гуманістичної взаємодії вчителя з учнями як суб'єктами навчально-виховної діяльності. Емпатія постає як професійно значуща властивість особистості вчителя і залежить від рівня розвитку процесів емоційної ідентифікації і мистецької рефлексії, а також від сформованості позитивної установки на взаємодію з іншими людьми [5].

Важливим в аспекті даної роботи представляється вивчення емпатії як феномену міжособистісних відносин.

У своїй науковій праці М. Обозов розглядає емпатію як один із найважливіших феноменів міжособистісної взаємодії, де формується система цінностей, яка згодом визначає поведінку людини стосовно інших. У цьому розумінні емпатії також чітко виявляється єдність трьох складових: співпереживання, порозуміння і співучасті. Автор наголошує, що в емпатії може переважати один із трьох компонентів: гностичний, афективний чи поведінковий. Гностичний компонент проявляється у розумінні стану іншої особистості. Домінування афективного компонента виявляється у високому емоційному «зануренні» у стан іншої особистості. Поведінковий компонент полягає в адекватності дій відповідно до усвідомлення емоційного стану іншої особистості. Таким чином, емпатія виступає одним із основних механізмів

регуляції міжособистісних відносин [4].

У розгляді проблеми формування емпатії як професійно важливої якості корекційного педагога привертає увагу теорія емпатії В. Бойка. На його думку, емпатія – це форма раціонально-емоційно-інтуїтивного відображення іншої людини, що дозволяє подолати її психологічний захист й досягнути причини самопроявів. Науковець вважає, що наявність установок, які перешкоджають емпатії, різко обмежує діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприйняття під час взаємодії [7].

Емпатія як необхідна властивість особистості, що виявляється у процесі міжособистісного спілкування, розглядається у дослідженні Г. Метельського. Автор виділяє такі ознаки емпатії: переживання за добробут інших; вміння уявити себе на місці іншого; співчутливе ставлення до переживань інших; здатність переживати те, що відчувають інші; здатність швидко помічати переживання людей; вміння усвідомити психологічний стан іншого [6].

С. Борисенко виділяє три основні види емпатії – співпереживання, співчуття і сприяння. Співпереживання науковець пов'язує з процесом емоційної ідентифікації, співчуття – з особистісною рефлексією, сприяння – з рівнем розвитку моральної свідомості особистості і якістю її соціальної досвіду. Емпатію, залежно від тривалості перебігу, він розділяє на короткочасну і довготривалу. Короткочасна емпатія розрахована на обмежений контакт, довготривала емпатія продовжується тривалий час і вимагає тіснішого спілкування з іншою людиною [5].

У цілому аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що і зарубіжні, і вітчизняні науковці відзначають важливу роль емпатійних почуттів (співчуття, співпереживання) у формуванні і розвитку гуманних і доброзичливих відносин людей один до одного, механізмів соціальної взаємодії; встановленні зв'язків між людьми на позитивній емоційній основі.

Педагогічна діяльність – один із найскладніших видів професійної взаємодії, оскільки передбачає постійні тривалі стосунки з дітьми, які мають вади психофізичного розвитку. Тому її ефективне здійснення насамперед потребує наявності у корекційного педагога такої особистісної якості, як емпатія.

У процесі професійного самовизначення, що відбувається під час навчання у ВНЗ, емпатія з особистісної якості має перерости у життєво необхідну цінність. Образ професії корекційного педагога як людини, покликаної допомогти особливим дітям стати повноправними членами соціуму, починає формуватися на етапі первинного вибору і повинен стати частиною цілісного уявлення особистості про її майбутнє життя. Як підкреслює С. Максимець, той бік професії, що уявляється особистістю як найбільш суб'єктивно значущий,

стає ядром організації всього способу життя людини. Увесь простір варіантів вибору визначається системою особистісно значущих цінностей, через які особистість приймає дану професію як «свою». У процесі професійного становлення ці цінності перевіряються, доповнюються, набувають особистісного смислу, а сама особистість набуває образу представника даної професії [3].

Саме тому емпатія як здатність до співчуття і готовність допомогти дитині у самореалізації має стати основоположною цінністю у моральному становленні корекційного педагога.

Турботу про благополуччя інших людей як одну з найголовніших рис особистості педагога визначав В. Сухомлинський. В умінні «відчувати душу» іншої людини, у здатності розуміти її душевний стан вбачав великий педагог головне призначення вчителя [7].

До проблеми емпатійності, доброти, людяності звертається у своїх працях і Ш. Амонашвілі. Уся його педагогічна система пронизана гуманізмом, любов'ю і повагою до вихованців. Шалва Олександрович говорить про емпатійність як «тепло серця» і підкреслює, що емпатія як особистісна риса педагога є обов'язковою умовою для формування здатності «відчувати іншу людину» [1].

Роль емпатії в моральному розвитку особистості неодноразово підкреслювали вітчизняні дослідники новітнього часу. Г. Горбач, І. Кон, Д. Ніколенко, Л. Проколієнко, Х. Ремшмідт, Л. Рувинський зазначають, що на формування емпатійних почуттів впливають якісні зміни у процесі становлення особистості. Це насамперед переорієнтація ціннісних уявлень, на основі яких формуються здібності застосовувати до інших ті ж критерії оцінки, що й до самого себе; використовувати критерії моральної поведінки як основу в оцінюванні себе й інших; урахувати потреби, інтереси і почуття інших так само, як свої власні.

Прояв емпатії як емоційний відгук на проблеми дитини з психофізичними вадами дозволить корекційному педагогу проникнути у внутрішній світ дитини, сприйняти її потреби, переживання, проблеми, труднощі, зрозуміти настрій, думки, емоційний стан, спонукати її до взаємодії та надати потрібну допомогу.

Завдяки емпатії педагог матиме змогу скоригувати свою реакцію й поведінку відповідно до почуттів, думок та психологічного стану особливої дитини. Окрім того, під впливом емпатії розвиваються комунікативні вміння та навички, які допомагають фахівцю у педагогічному спілкуванні. С. Максимець, Л. Скрипка, Т. Федотюк, О. Юдіна відзначають позитивний вплив емпатії на соціальну та професійну адаптацію педагогів, удосконалення здатності розуміти емоційний стан іншої людини за невербальними проявами.

На нашу думку, процес формування емпатії як професійно значущої особистісної риси протікатиме успішніше, якщо своєчасно діагностувати

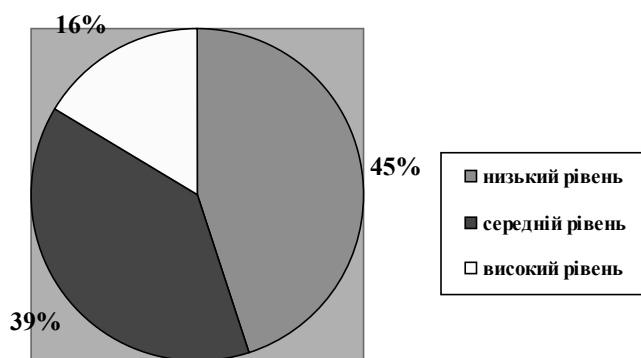

Рис. 1. Вираженість рівня емпатії у вибірці випробовуваних (n=49)

початковий стан її сформованості й чітко уявити необхідний рівень, який має бути досягнутий за роки навчання у ВНЗ.

З метою проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення рівня сформованості емпатії у студентів першого курсу спеціальності «Корекційна освіта» Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, нами була сформована вибірка з 49 студентів.

Дослідження рівня емпатійних тенденцій здійснювалося за методикою І. Юсупова [9]. З'ясовувався рівень сформованості вміння поставити себе на місце іншої людини і довільної емоційної чуйності до переживань інших людей. Результати дослідження рівня сформованості емпатії у першокурсників узагальнено і представлені на рис.1.

Високий рівень емпатії виявлено у 16 % (8 осіб) респондентів. Висока емпатійність у цій методиці характеризується як чутливість до потреб і проблем оточення, великодушність, схильність прощати. Ця група опитуваних із непідробним інтересом ставиться до людей. Їм подобається «читати» інших і «заглядати» в майбутнє, вони емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюють контакти з оточенням і знаходять спільну мову; прагнуть не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення; добре переносять критику у свою адресу; вважають за краще проводити час з іншими людьми, ніж наодинці.

У 39 % (19 осіб) респондентів було встановлено середній рівень емпатії. Для цих студентів не характерна і не властива особлива чуйність. Згідно з обраною методикою, такі люди в міжособистісних стосунках схильні судити про інших за їхніми вчинками, аніж довіряти особистим враженням. Інколи вони проявляють емоції, але

в більшості випадків контролюють себе. У спілкуванні уважні, прагнуть зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при надмірному вираженні почуттів співрозмовника втрачають терпіння. Важко прогнозують розвиток стосунків між людьми, тому трапляється, що вчинки інших виявляються для них несподіваними. У них немає розкнутості почуттів, і це заважає повноцінному сприйняттю оточуючих людей.

Низький рівень емпатії діагностовано у 45 % (22 особи) з усієї вибірки. Таким студентам важко встановлювати контакти з іншими людьми, вони незатишно почувають себе у великій компанії. Емоційні прояви у вчинках оточуючих часом здаються їм незрозумілими і позбавленими сенсу. Вони віддають перевагу самостійним заняттям конкретною справою, а не роботі з людьми. Такі респонденти є прибічниками раціональних рішень. Як правило, у них мало друзів, вони відчують свою відчуженість, оточення не дуже наділяє їх увагою.

Результати емпіричного дослідження показали, що далеко не всі студенти, які обрали майбутньою професією роботу корекційного педагога, здатні до проявів емпатії.

Висновок. Отже, виходячи з переконання, що емпатія виступає однією з головних професійно значущих якостей, забезпечує конструктивну взаємодію між педагогом та особливою категорією учнів, включає в себе високий рівень чутливості, уважності, співчуття, співпереживання, є способом професійної взаємодії з дітьми, внутрішній світ яких доволі складний і багатограний, *перспективу досліджень* бачимо у напрямі визначення шляхів і способів формування емпатії як професійно значущої особистісної якості корекційного педагога.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Мн. : Университетское, 1990. – 560 с.
2. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2007. – 576 с.
3. Максимець С. М. Місце емпатії в професіограмі вчителя / С. М. Максимець // Психологія : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 4 (7). – К., 1999. – С. 67–72.
4. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : Лыбидь, 1990. – 192 с.
5. Кайріс О. Д. Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих навчальних закладів 2002 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вихова психологія» / О. Д. Кайріс. – К., 2002. – 19 с.
6. Корнев М. Н. Соціальна психологія : підр. / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 94–106.
7. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. – М. : Знание, 1971. – 270 с.
8. Циба В. Т. Системна соціальна психологія : навч. посіб. / В. Т. Циба. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 328 с.
9. Юсупов И. М. Психология эмпатии (Теоретические и прикладные аспекты) : дисс. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Ильдар Масгудович Юсупов. – 252 с.
10. Права людини в Україні – 2012. Доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1151252273>